

Süruri şeirində “Zülf” rəmzi

Şəfəq Maksudova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: shafaqtagiyeva@mail.ru
Orcid: 0009 0004 1304 1108

Annotasiya. Orta əsrlər Şərq poeziyasında dini mövzular aparıcı olmuş, Quran ayələri və hədislərdən, xüsusilə, təsəvvüf anlayışlarından geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu baxımdan, XV-XVI əsrlərdə yazıb-yaratmış Azərbaycan şairi Sürurinin yaradıcılığı xüsusilə diqqəti cəlb edir. Süruri, hürufi şairi olaraq, yaradıcılığında, əsasən, Nəsimi irsindən bəhrələnmiş və hürufi ideyalarını təbliğ etmişdir. Odur ki, sənətkarın poeziyasında təsəvvüf rəmzlərindən, söz və ifadələrdən geniş istifadə edilmişdir. Nəsimi şeirində olduğu kimi, Süruri də öz qəzəllərində üz cizgilərinə – zahiri rəmzlərə üstünlük vermişdir. Belə ki, “saç – zülf, üz – rüxsar, göz – çeşm, ağız – dəhan, kirpik, qaş – əbru” və s. kimi zahiri təsəvvüf rəmzləri sənətkarın poeziyasında çeşidli nümunələrdə öz əksini tapmışdır. Məqalədə, Süruri poeziyasında daha çox işlənən “zülf” anlamından bəhs edilmiş, “zülf” rəmzinin xatırlandığı müxtəlif məqamları və məzmun xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir. Eləcə də, Nəsimi və Süruri poeziyasında yer alan “zülf” rəmzinin işlədildiyi beytlər arasında paralellər aparılmış, onlar müqayisəli şəkildə tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Süruri, Nəsimi, təsəvvüf, rəms, saç-zülf

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.04.2026; qəbul edilib – 29.04.2026

Symbol “zulf” in Sururi’s poetry

Shafag Maksudova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: shafaqtagiyeva@mail.ru
Orcid: 0009 0004 1304 1108

Abstract. Religious themes in Eastern poetry are one of the most relevant topics. Thus, the extensive use of Quranic verses and hadiths, especially their Sufi meanings, was closely related to the demands of the time. In this regard, it is necessary to specially mention the work of the Azerbaijani poet Sururi, who wrote and created in the 15th-16th centuries. Sururi was a follower of the Nasimi literary school and a Hurufi poet. In his work, he mainly benefited from the heritage of the 14th-century poet Nasimi and propagated his Hurufi ideas. In this regard, the artist's poetry gives ample space to Sufi symbols, words and expressions with religious content. As in Nasimi's poetry, Sururi also gave more priority to facial features – external symbols in his ghazals. Thus, external Sufi symbols such as “hair, face, eye, mouth, lips, eyelashes, eyebrows-ebri”, etc. are reflected in various examples in the artist's poetry. The article discusses the symbol “zulf”, which is used more than other external symbols in Sururi's poetry. At the same time, the features of the use of the symbol “zulf” in the artist's work are presented with examples. In addition, parallels are drawn between the verses in Nasimi and Sururi's poetry in which the symbol “zulf” is used and are involved in the comparative study.

Keywords: Sururi, Nasimi, tasavvuf, symbol, hair-zulf

Article history: received – 13.04.2026; accepted – 29.04.2026

Giriş / Introduction

XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutan Süruri poeziyasında təsəvvüf rəmzləri, Quran motivləri və dini ifadələr əsas yerdə dayanır. “Nəsiminin hürufilik ideyaları sonrakı yüzilliklərdə bir çox şairlər tərəfindən mənimsənilmişdir. Onun şeiri hürufi və hürufiliklə bağlı şairlərə, eləcə də hürufilikdən uzaq olan sənətkarlara poetik forma və irfani məzmunlu ideya baxımından təsir etmişdir” (Şıxıyeva, 2019, s. 193). Bu təsir Süruri poeziyasında açıq-aydın hiss olunur. O, XIV əsr Azərbaycan şeirinin filosof şairi Nəsiminin ardıcılı olmuş və yaradıcılığında onun şeirlərindən bəhrələnmişdir. Bu isə Süruri şeirinə söz və ifadə baxımından xüsusi bir dərinlik və zənginlik gətirmişdir. Süruri yaradıcılığının mövzu və ideya qaynağını Nəsimi şeiri təşkil etsə də, onun bu irsə yanaşma tərzii fərqli və özünəməxsusdur. Nəsimi Azərbaycan poeziyasında mükəmməl insan obrazı yaratmış sənətkarlardandır. Süruri sələfi Nəsiminin yaratdığı insan obrazına öz fərdi yaradıcılıq üslubundan baxır. Şairin poeziyası, Nəsiminin mükəmməl yaradıcılıq yolundan bəhrələnərək orijinal, Nəsimi dilindən kifayət qədər qəliz, təsəvvüf rəmzləri ilə zəngin bir poeziyadır.

Əsas hissə / Main part

Süruri poeziyasında yer alan təsəvvüf rəmzlərinə keçməzdən öncə, qısa da olsa, “təsəvvüf” sözünün mənasına diqqət yetirək: “Sufizm – “təsəvvüf” sözünün mənası barədə müxtəlif mülahizələr var. Ümumi qəbul olunmuş mülahizə bunu “yun” sözünə bağlayır. Sufilər də xristian mistikləri kimi yun xırqələr geyinirdilər. İsti səhra şəraitində kobud yun geyimlər bədən üzüməsi ilə ruhun saflaşmasını bir müstəviyə gətirirdi. Bəzən bu söz “filosofiya” sözündəki “sofiya” (hikmət) ilə əlaqələndirirlər. Başqa bir mülahizəyə görə, təsəvvüf “səfa” kökündən olub paklığa nail olmaq deməkdir. Səhabələr arasında “əhl-i suffə” (çardağ əhli) adlanan bir qrupu da ilk sufilər sayaraq sözü “suffə” ilə bağlayanlar da var. Bu mülahizə sufizmin kökünü Hz. Məhəmmədin öz zamanına bağlayır. Deyilənə görə, səhabələrdən ən dindarları Mədinə məscidinin həyətinə çardağın altına yığılıb söhbət edənlərmiş. Bəzi mülahizələrə görə, sufi – cərgə (saff) sözündən yaranıb. Sufilər özlərini Allahın ən mömin bəndəsi sayıb, cənnətdə ən ön cərgədə olacaqdılar. Türk müəllifləri arasında sufünün “su” sözündən yarandığını iddia edənlər də var” (Qasımova, 2015).

Nəsimi şeirində olduğu kimi Süruri də öz poeziyasında “saç – zülf, üz – rüx – rüxsar, göz – çeşm, ağız – dəhan, kiprik, qaş – əbru” kimi üz cizgilərinə daha çox üstünlük vermişdir. Prof. Aida Qasımova “Bir qəzəlin Nəsimisi” adlı silsilə məqalələrində Nəsiminin üz cizgilərinə daha çox önəm verməsinə bu cür aydınlıq gətirir: “Nəsimi nədən üz cizgilərinə bu qədər önəm verir? Nəsimi şeirində üz cizgiləri rəmzi mənə daşıyıb ilahi teofaniyanın müxtəlif məqamlarını ifadə edir. Üzün parlaqlığı və təkliyi səbəbindən vəhdəti, saçın, tüklərin çoxsaylı olmasından Allahın ad və sifətlərin cəmi olan kəsrəti bildirməsi, gözün Basir (hər şeyi görən), dəhanın əbədi həyat (Hayy) ilə əlaqəsi üz cizgilərinin yüksək ilahi mahiyyətinə dəlalət edir. Bununla yanaşı, bədən üzvləri Nəsimi şeirində İlahi Gözələ antriopomorfik xüsusiyyətlər verməklə onu insanlaşdırır, Onunla dünyəvi məzhəri arasında vəhdət yaradır. Bu səbəbdən, Nəsimi şeirlərində həm ilahi, həm də dünyəvi motivlər səslənir” (Qasımova, 2021). Bu baxımdan Süruri də öz qəzəllərində Nəsimi yolu ilə gedir.

Süruri poeziyasında “zülf” rəmzinin yerinə, işlədilmə xüsusiyyətlərinə nəzər salaq. Bildiyimiz kimi, “zülf” klassik Şərq poeziyasında geniş istifadə edilən anlamlardandır. “Zülf” kəlməsi fars mənşəli olub, tərcüməsi “saç, tel” deməkdir. “Zülf” rəmzi təsəvvüf anlamı olaraq – “Haqqın calal və izzətini qoruyan pərdə mənasını ifadə edir. Üz Haqqın mahiyyətinə işarədir və zülf Onu qoruyan hicabdır. Zülf dağınıq (pərişan) və qara rəngdə olmaqla kəsrətin, üz isə vəhdətin rəmzidir. Üz – iman,

saç isə küfrlə müqayisə edilir. Üz – camal, saç isə calal sifətinə işarədir. Saçın əlamətləri də rəmzi mənə daşıyır” (Göyüşov, 2001, s. 88)

Divan ədəbiyyatı sözlüyündə isə “saç” sözü belə şərh edilir: “Divan şeirində saç gözəlliyin əlamətidir. Mu, gisu, zülf və saç sinonim sözlərdir. Məcaz və bənzətmələrə mövzu və ifadələrə çevrilmişdir. Şeirlərdə gözəlin saçı, rəngi, qoxusu, hörüyü vəsf olunaraq sevilir. Gözəlin dağınıq saçları, uzun zülfləri aşıqın qəlbinə məftun kəsilir. Onun ətirli saçları müşk və ənbərdən gözəldir. Gözəlin saçları gecə, leyl, şam, şəbistan, zülət. Duman, şəbdiz, şəbrov, dağ, bənövşə, hind, küfr, bədpərəst və s. rəngini xatırladır. Zülfləri zəncir, ilan, həmayil, cim, dal, lam, çəngal. Kəmənd, sünbül, xuşə, tavus, bəla, cövr və s. varlıqlara bənzədilir” (Səfərli, 2015, s. 544).

“Zülf” eləcə də, sufi ədəbiyyatında sirlər daşıyısı kimi qeyd edilir (Şıxıyeva, 2019, s. 192). Süruri poeziyasında “zülf” anlamı müxtəlif və rəngarəng çalarla təqdim edilir. Aşağıdakı beytə diqqət edək:

*Boynuma **zülfün** dolaşub, **küfr**dür iman deyü,
Kafiri-eşqəm əgər qaldırmasam barmağ ana* (Kərimov, 2020, s. 51).

Ümumiyyətlə, “zülf” yəni, “saç” küfr əlaməti olub, kəsərt məzmununu ifadə edir (Göyüşov, 1997, s. 239). Bu beytdə də, şair “zülf” – “küfr” qarşılaşmasını təqdim edərək, boynuna dolaşan “zülf”dən can qurtarmaq məqsədilə onu qaldırmağı rəva görür, zülfü qaldırmadığı halda, özünü “kafiri-eşq” adlandırır.

Digər nümunəyə nəzər salaq:

*Gecə gördüm kim, səri-**zülfün** dolaşmış boynuma,
Vəh ki, bu rəya pərişanlıq nişanıdır mana* (Kərimov, 2020, s. 44).

Sənətkar zülfün, saçın boynuna dolaşaraq, pərişanlıq nişanı olduğunu göstərərək, “zülf”ü sanki bir “kəndirə, ipə” bənzədir ki, bu da “zülf” anlamının klassik Şərq poeziyasında istifadə edilən məcazlarından biridir.

*Mənüm könlüm sənün **zülf**i-pərişanunda qalmışdır,
Gözüm ayinə tək **rüxsari**-tabanında qalmışdır* (Kərimov, 2020, s. 83)

Göründüyü kimi, Sürurin bu beytində üç zahiri rəmzdən istifadə edilmişdir. Şair “zülf, göz, rüxsar” üz cizgilərindən ibarət təsəvvüf rəmzlərindən istifadə ilə “könlünün pərişan (dağınıq) zülfündə, gözünün işıqlı üzündə qaldığını bildirir. Sənətkar, eyni zamanda “mənüm könlüm sənün zülfü – pərişanında qalmışdır” ifadəsində “zülf və könlü” təsəvvüf anlayışlarını, “gözüm ayinə tək rüxsari-tabanında” ifadəsində “göz və rüxsar” anlayışlarını biri-birilə qarşılaşdırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, şair “zülf” rəmzini tez-tez “saç” ifadəsilə əvəzləyir. Lakin mahiyyət eyni olaraq qalır.

*Gecə mişkəfşan **saçun** rənginə öykümüş deyü,
Gərm olur, xəncər çəkər xurşidi-ələmtab ana* (Kərimov, 2020, s. 51).

Süruri poeziyasında “zülf” və “rux, rüxsar, üz” qarşılaşmalarını da görə bilərik. Belə ki, “Üz – təcəlli məzhəri, işıq, saflıq və vəhdət rəmzidirsə, saç – qaranlıq, dünyəvi hisslər və kəsərt məzmunu bildirir. Saç, bir qayda olaraq, üz ilə qarşılaşdırılır və təzad təşkil edir... Üz iman, saç isə küfr əlamətidir. Küfr həmişə imanı gizlətməyə yönəlib” (Göyüşov, 1997, s. 239).

Beytə diqqət yetirək:

***Küfri**-zülfindən həbibün yüz çevirdün, zahida,
Olmasun ruzi-Xudadan aqibət iman sana* (Kərimov, 2020, s. 52).

Burada şair “küfri-zülf üzündən aşıqə üz çevirdinsə, Xuda (yəni Allah) sənə gün üzünü göstərməsin” deməklə yuxarıdakı fikirləri təsdiqləyir.

*Saçınun küfrinə imandur demək, gər küfr isə,
Mən bu küfri ixtiyar edüb derəm, ey mah ana* (Kərimov, 2020, s. 62).

Yuxarıdakı beytdə isə şair “saç-küfr-iman” rəmzlərini bir araya gətirərək “saçı-küfrlə, küfrü isə imanla müqayisə edir. Beləcə, təzad yaradır. Lakin sonda “saçın” iman əlaməti olduğunu deyir”. Ümumiyyətlə, “iman-küfr” dini anlam olub təsəvvüfdə önəmli yer tutur. İman Haqqa tapınmaqdır”. “Küfr isə imana qarşı olub Haqqı pərdələmək deməkdir” (Göyüşov, 2001, s. 92).

Tədqiqatçı Nəzakət Məmmədlinin “Füzuli şeirində “zülf” təsəvvüfi məcaz kimi” adlı məqaləsində “küfr və zülf” qarşılaşmasına çox maraqlı aydınlıq gətirmişdir. “Təsəvvüf ədəbiyyatında “küfr” dedikdə, dinə zidd olan küfr deyil, ərəb dilində “küfr” sözünün mənalarından biri olan örtük”, “hicab” nəzərdə tutulur. “Zülf” kəsrətin, “üz” vəhdətin rəmzi kimi götürülür. Zülfün çoxluğu və uzun təkliyi Tanrı zatının birliyinin və onun müxtəlif şəkildə təzahür etməsinin rəmzi ifadəsidir” (Fətəliyeva, 1997, s. 106). Qeyd edək ki, dahi şair Məhəmməd Füzuli poeziyasında da “zülf” rəmzi çeşidli nümunələrdə öz əksini tapmışdır.

Süruri şeirlərində bəzən, “zülməti-zülf” qarşılaşmasını da görə bilərik. Aşağıdakı beytə nəzər salaq:

*Zülməti-zülfündə can aldun, yüzün göstərmədin.
Keçdi əyyamı-həyatım kafəristanlıqda, heyf* (Kərimov, 2020, s. 101).

“Zülməti-zülf” birləşməsində sənətkar zülfün zülmət kimi qara olduğuna işarə edərək, eyni zamanda zülmət kimi qara zülfün üzü gizlətdiyindən, həyatının hədəf getdiyindən şikayətlənir. Şair burada da “zülf və üz” qarşılaşmasını vurğulayır. Digər nümunəyə diqqət yetirək:

*Zülfü-rüxsarım ki, valehdür gülü reyhan ana,
Olmuşam bülbül kimi aşüffətvü heyran ana* (Kərimov, 2020, s. 62).

Ümumiyyətlə, “üz” rəmzi aşiqanə qəzəllərdə geniş şəkildə istifadə edilir. “Üz anlamı rüx, rüxsar, ariz, tələt, surət, güli-rəna, xurşid, mehr, şəm, mirat, səhifə və müşəf sözləri ilə verilir. İrfanda üz vəhdət rəmzidir. Başqa bir tərəfdən, üz haqqın gözəllik (hüsən) və camal sifətini ifadə edir” (Göyüşov, 1997, s. 236).

“Zülf və ariz (üz)” qarşılaşmasının yer aldığı beytlərə nəzər salaq:

*Arizünlə zülfü qaşun ortasında ruhların.
Ərşdür üstündə Rəhman surəsi, altında ab* (Kərimov, 2020, s. 62).

*Zülfün ilə arizün dövrində, ey İsanəfəs,
Kimə kim, dersəm müsəlman, bulunur qoynunda xaç* (Kərimov, 2020, s. 64).

Burada “zülf və ariz”i bir araya gətirən şair, küfr və imanı müqayisə edərək, eyni zamanda iki dinə – islam və xristianlığa işarə edir.

Nəsimi və Süruri qəzəllərində yer alan “zülf və üz” rəmzləri ilə bağlı beytlərə nəzər salaq:
Nəsimi:

*Kə'bə üzündə bizə, ey Fəzli-həq,
Zülfü rüxün qibləvü imanımız* (Araslı, 2004, s. 12).

Süruri:

*Sidrə tavusu boyun üstündə mişkəfşan saçun,
Səhpəri-ruhül-qüdlüs zülfün, yüzün uçmağ ana* (Kərimov, 2020, s. 50).

Misralardan göründüyü kimi, hər iki sənətkarın qəzəllərində istifadə edilən “zülf” anlamı “rüx (üz)” təsəvvüf rəmzi ilə qarşılaşdırılır.

Süruri qəzəllərində Nəsimi şeirlərindəki kimi, üz cizgilərindən “zülf, qaş, kiprik, göz” anlamlarının birlikdə işləndiyi nümunələri də görmək mümkündür.

Nəsimi:

Təaləllah, nə zibasan ki, hüsnün dövrü-bağında
Qaşınla kirpigin, zülfün üzündə gülistan oldu (Araslı, 2004, s. 43).

Süruri:

Ey səri-zülfün mənim boynumda zənciri-bəla,
*Sənsizin hər **kirpiğüm çeşmimdə** bir tiri-bəla* (Kərimov, 2020, s. 58).

Nümunələrdən də gördüyümüz kimi, Nəsimi şeirində “zülf” rəmzi ilə birlikdə “qaş, kiprik, üz”, Süruri qəzəlində “zülf” anlamı ilə birgə “kiprik və çeşm” anlamları işlədilmişdir. Nəsimi qəzəlində “Allaha xitab edərək “qaşın, kirpiyin zülfün, üzdə gülistan olduğunu qeyd edərək, ilahi gözəlliyi vurğulamış olur”. Süruri isə şeirində “zülf, kiprik, çeşm” işlədərək, “zülfü-bəla zəncirinə bənzədərək mübaliğə yaradır, gözdə hər kirpiyi bəla tikanına bənzədir. Süruri qəzəllərində “zülf” rəmzinə yanaşma Nəsimi şeirlərindəki kimi zəngin və rəngarəng çalarlarla təqdim edilir.

Süruri qəzəllərində “zülf” rəmzinin işləndiyi digər nümunəyə diqqət edək:

Zülfü qaşun cimü nunundan əlif möcüz düşüb,
Ruhi-qüdsün nitqi bağlandı, oxurlar can ana (Kərimov, 2020, s. 50).

Bu misralarda Süruri “zülf və qaş” bağlılığını önə çəkir. Klassik Şərq poeziyasında, xüsusən Nəsimi şeirlərində üz cizgilərinin ərəb əlifbasının hərflərinə bənzətməsinin şahidi oluruq ki, bu halı Süruri qəzəllərində də görə bilərik. Süruri “zülf və qaş” – “cim və nun” hərflərinə bənzətməkdə əlifin, yəni qamətin heyran qaldığını, ruhi-qüdsün nitqinin tutulduğunu vurğulayır. Bu cür beytlərə Nəsimi poeziyasında da tez-tez rast gələ bilərik. Nəsimişünas alim Səadət Şıxıyeva Nəsimiyə aid aşağıdakı beyti qeyd edərək yazır:

“Zülf ilə qaşü kirpigi əbcədü “cim”ü “dal” imiş,
Mən bu hürufi-şəkl üçün “cim”lə “dal” içindəyəm.

Beytdə hərf obrazları bənzədilən mövqeyində verilmişdir. “Zülf” çoxlu, toplu şəkildə olduğundan qarşılığı və bənzədiləni olaraq, bütün hərflərin toplusu, cəmi anlamını verən “əbcəd” sözündən istifadə edilmişdir. “Qaş” və “kiprik” uyğun olaraq, “cim” və “dal” hərfi ilə paralelləşdirilmişdir. Quruluş baxımından daha mürəkkəb olan ikinci misrada şair “cim” və “dal” içində deyərək, iki sözə işarə edir: “cəd (saç) və “əbcəd”. Bu sözlərin yazılışında “cim” və “dal” hərfləri iştirak etdiyindən şair “zülf”ün sirrinin “əbcəd”də (hərf və saylarda) olduğunu bildirir. Sənətkarlığı, yığcam ifadə forması ilə nəzəri cəlb edən bu beyt zülfün sakrallığı ilə bağlı təsəvvüfi düşüncəni və hüruflik görüşlərin ifadə edir” (Şıxıyeva, 2019, s. 261).

“Zülf” təsəvvüf rəmzindən istifadə edən şair, bəzən Nəsimi qəzəllərinə bənzər, bəzən isə daha fərqli, özünəməxsus şeir texnikası ilə qəzəllər qələmə almışdır. Süruri şeirlərində “zülfü-pərişan” və “zülfü-mişkin” ifadələri də işlədilir ki, bu da “kəsrət aləminin yaratdığı təfriqəyə işarədir, təfriqə isə salikin diqqətini Haqqdan yayındıran varlıqların cazibəsi deməkdir” (Göyüşov, 2001, s. 89). Nümunələrə diqqət yetirək:

*Cəm ikən xatirimi qıldı **pərişan zülfün,***
Ah, bilməz ki, yenə yüz min bəla etdi mana (Kərimov, 2020, s. 61).

Mişkin saçun ki, Çini-Xütəndən dilər xərac,
Mülki-həbəşdə taciri-qeyridən aldı bac (Kərimov, 2020, s. 64).

*Ənbərafşan zülfünə irmək dilər şeyda könül,
Allah, Allah kim, uzun sevdəyə düşmüş dərdmənd* (Kərimov, 2020, s. 69).

Bu beytdə şair, “zülf” rəmzindən istifadə edərək, könülün hər zaman ətirli zülfünə yetmək istəyir, özünü dərdmənd adlandıraraq, Allaha üz tutur, bu sevdanı uzun sevda adlandırır. Eyni zamanda sənətkar burada “ənbərafşan zülfü” “uzun sevda” ilə müqayisə edir.

Nəticə / Conclusion

Süruri qəzəllərində “zülf” rəmzi yer aldığı hər qəzəldə fərqli məcazlarla, özünəməxsus çalarla təqdim edilir. Klassik Şərq poeziyasında ən işlək rəmzlərindən olan “zülf”ün şairin şeirlərində aldığı bütün məqamlar maraq doğurur. Bu da Süruri şeirinin zəngin məna və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malik olduğunu bir daha təsdiq etmiş olur. Şairin yaradıcılığına diqqətlə nəzər saldıqda, o da aydın olur ki, “zülf” təsəvvüf anlamının daha çox istifadə edilməsi, Nəsimi irsinə olan bağlılığın göstəricisi kimi özünü göstərir. “Zülf” anlamının təsəvvüf rəmzi olaraq Süruri poeziyasındakı yeri geniş və çoxmənalıdır.

Ədəbiyyat / References

- Araslı H. (2004). İmaddədin N. Seçilmiş əsərləri. (Vol. 1). Bakı: Lider
- Fətəliyeva N. (1997). Məhəmməd Füzuli – 500: Beynəlxalq Füzuli simpoziumunun materialları (7-8 noyabr 1996)
- Göyüşov N. (1997). Füzulinin sənət və mərifət dünyası
- Göyüşov N. (2001). Təsəvvüf anlamları və dərvişlik rəmzləri (Yığcam ensiklopedik açıqlama).
- Kərimov P. (2020). Süruri. Divan. Bakı: Elm
- Qasımova A. (2015). Retrieved from <https://525.az/news/48420-sufizm-barede-bir-nece-soz>
- Qasımova A. (2021). Bir qəzəlin Nəsimisi. Retrieved from <https://525.az/news/167125-bir-qezelin-nesimisi-aida-qasimovanin-meqalesi>
- Səfərli Ə. (2015). Divan ədəbiyyatı sözlüyü. Bakı: Elm və təhsil
- Şıxıyeva S. (2019). Nəsiminin lirikası: irfani mündəricə və poetik zinətlər